

NHÀ Ở CỦA NGƯỜI DAO - XƯA VÀ NAY ⁽¹⁾

NGUYỄN KHẮC TUNG

Người Dao nước ta cư trú chủ yếu ở rẻo giữa trên hầu khắp các tỉnh phía Bắc và gần đây mới có một số nhỏ chuyển cư vào Tây Nguyên... Người Dao có nhiều nhóm nhỏ với các tên gọi khác nhau. Ngay như cùng một nhóm, ở các địa phương khác nhau cũng có tên gọi khác. Chính vì vậy mà rất khó xác định một cách chính xác là nước ta có bao nhiêu nhóm Dao.

Mặc dù cư trú phân tán và có nhiều nhóm Dao như vậy, chúng ta vẫn có thể nhận ra những nét đặc trưng về nhà ở của tộc người này. Song, cho đến nay những nét đặc trưng ấy đang phai nhạt dần, nhất là từ sau Cách mạng tháng Tám và đặc biệt là vào những năm cuối thế kỷ này.

Theo chúng tôi, đã tìm kiếm quá trình phát triển nhà ở của các dân tộc nước ta thì cái cần được đặc biệt quan tâm là *Kết cấu của bộ khung nhà* mà đơn vị cấu thành của bộ khung là các kiểu vì (vì cột, vì trung gian giữa vì kèo và vì cột, và vì kèo), với nhà người Dao là các kiểu vì kèo. Và một yếu tố khác vô cùng quan trọng là ở tổ chức mặt bằng sinh hoạt ⁽²⁾. Bởi vì sự khác biệt giữa nhà ở của các dân tộc nước ta chủ yếu ở hai yếu tố đó, còn các yếu tố khác chỉ là thứ yếu.

Song với trường hợp người Dao, còn một yếu tố không thể bỏ qua, đó là các *loại hình nhà ở*. Vì rằng ở nước ta tuy có nhiều dân tộc, nhưng nhìn chung chỉ có ba loại hình nhà chính là *nhà đất*, *nhà sàn* và *nhà sàn nửa đất* ⁽³⁾ thì riêng người

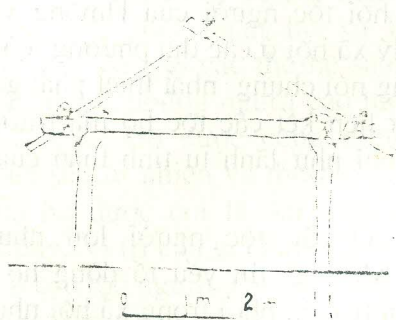
Dao đã có đủ cả ba loại hình này. Đó là trường hợp ít thấy ở các dân tộc khác.

Từ nhận thức vừa nêu nên trong bài viết nhỏ này, chúng tôi cũng chỉ đề cập đến mấy yếu tố cơ bản đó.

1. Về kết cấu bộ khung nhà

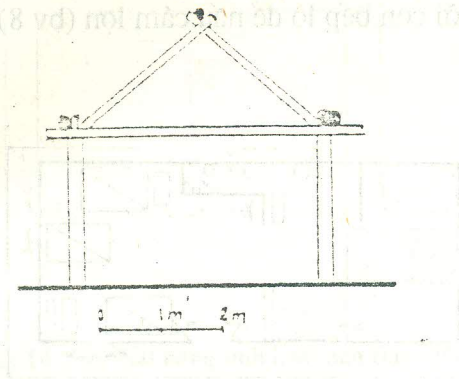
Dù là loại hình nhà nào, bộ khung nhà của người Dao đều được hình thành trên cơ sở các kiểu vì kèo.

a. Kiểu vì kèo thứ nhất: Có thể đây là kiểu vì kèo đơn giản nhất và xưa hơn cả mà ngày nay chúng ta ít thấy. Mỗi vì kèo chỉ có hai cột ngoãm (ngoãm tự nhiên), một quá giang và một bộ kèo đơn gồm hai kèo. Các cấu kiện này được ráp lại với nhau bằng phương pháp buộc lạt. (Bv1).

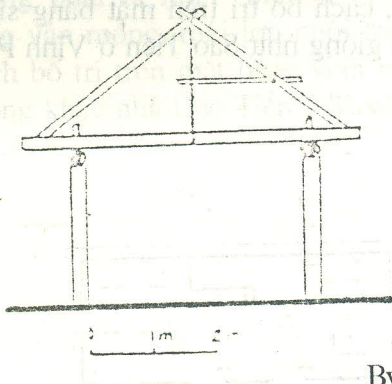
Bv1

b. Kiểu vì kèo thứ hai: Cũng vẫn dựa trên cơ sở vì kèo kiểu thứ nhất. Nhưng tiến bộ hơn về mặt kỹ thuật lắp ráp - không dùng ngoãm mà đã có mộng tròn. (Bv2)

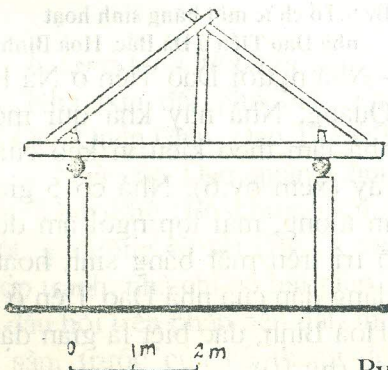
Bv2

c. Kiểu vì kèo thứ ba: kiểu vì kèo này chỉ khác kiểu vì kèo thứ hai là có dây néo chỏm kèo với quá giang (Bv3)

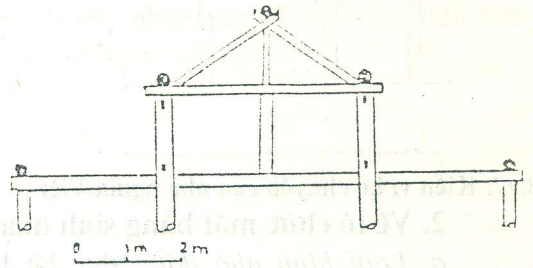
Bv3

d. Kiểu vì kèo thứ tư: Cũng vẫn là kiểu vì kèo thứ ba, nhưng dây chằng chỏm kèo với quá giang được thay bằng một trụ ngắn, đầu chổng vào chỏm kèo, chân đứng trên lưng quá giang. (Bv 4)

Bv4

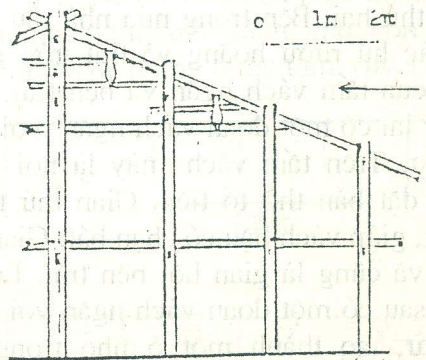
Ngoài bốn kiểu vì kèo nói trên, người ta còn có thể thêm một cột phụ ở giữa, nhưng thường là ở hai vì kèo đầu hồi. Hoặc để mở rộng lòng nhà người ta thêm hai cột phụ hai bên (Bv 5).

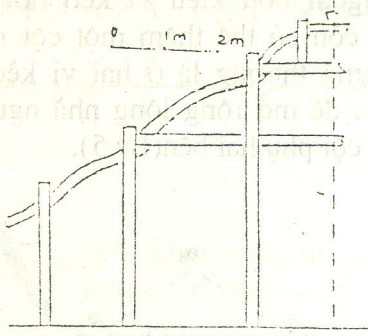
Bv5

Mấy kiểu vì kèo vừa được giới thiệu có thể coi là vì kèo cổ truyền của nhà người Dao.

Chúng ta còn gặp ở nhà người Dao một số kiểu vì kèo khác. Nhưng không nghi ngờ gì, đó là các kiểu vì kèo của nhà người Tày, Nùng hoặc nhà người Việt. Mà thường là các kiểu vì phức tạp nhất của nhà các dân tộc này. (Bv 6: Vì kèo nhà người Tày, Nùng), (Bv 7: Vì kèo chuyên của nhà người Việt).

B.v 6: Kiểu vì kèo cổ truyền nhà người Tày, Nùng

B.v.7: Kiểu vì kèo chuyên của nhà người Việt

2. Về tổ chức mặt bằng sinh hoạt

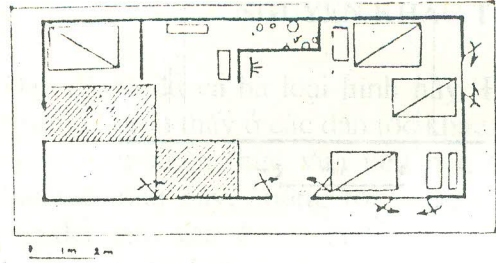
a. Loại hình nhà đất: Nhà đất là loại hình nhà ở phổ biến ở người Dao Tiên, Dao Đỏ, Dao Lô Gang, Dao Họ (Dao Quần trắng ở Lào Cai) ...

Xin dẫn một vài ví dụ:

- Nhà Dao Tiên ở Thanh Sơn, Vĩnh Phú. Nhà năm gian, che vách nửa, mái lợp cỏ tranh. Bộ khung nhà với kiểu vì kèo hai cột, nhưng hai vì đầu hồi có thêm cột phụ ở giữa.

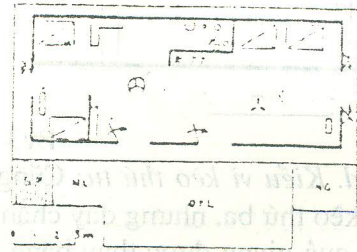
Mặt phẳng sinh hoạt được bố trí như sau: Hai gian về đầu hồi bên phải có giường của vợ chồng chủ nhà, giường dành cho khách. Gian chính giữa, lui về phía nhà sau có một đoạn vách ngăn với phân nhà phía trước. Đầu của tấm vách ngăn này, về bên phải có vách ngăn với gian thứ hai. Bên trong nửa nhà sau dành để các hũ rượu hoẵng và thịt ướp chua. Đầu của tấm vách ngăn và bên trái, phía trước lại có một đoạn vách ngăn với gian thứ tư. Trên tấm vách này là nơi treo hoặc đặt bàn thờ tổ tiên. Gian thứ tư để trống, giáp vách hậu có chạn bát. Gian thứ năm và cũng là gian hồi bên trái. Lui về phía sau có một đoạn vách ngăn với gian thứ tư, tạo thành một ô nhỏ trong đặt giường của con gái. Về phía trước của giường cô gái là bếp. Ở đây người ta đặt

hai bếp: Một bếp hở để sẩm bữa cho người còn bếp lò để nấu cám lợn (bv.8).

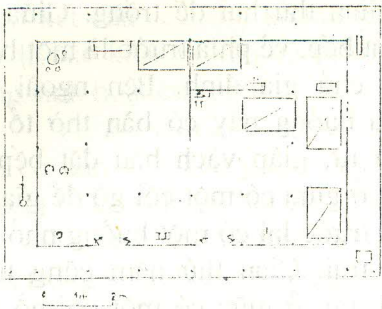
B.v.8: Tổ chức mặt bằng sinh hoạt nhà đất của người Dao Tiên ở Thanh Sơn, Vĩnh Phú.

- Nhà người Dao Tiên ở Đà Bắc, Hoà Bình, cách bố trí trên mặt bằng sinh hoạt cũng giống như Sao Tiên ở Vĩnh Phú (Bv.9).

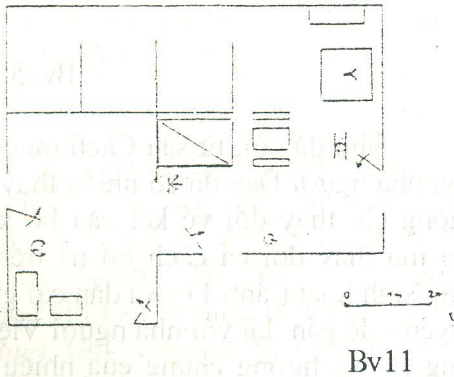
B.v.9: Tổ chức mặt bằng sinh hoạt nhà Dao Tiên ở Đà Bắc, Hoà Bình

- Nhà người Dao Tiên ở Nhà Hang, Tuyên Quang. Nhà này khá qui mô, bộ khung nhà làm theo kiểu vì kèo của nhà người Tày (xem bv.6). Nhà có 6 gian đồ bằng ván mỏng, mái lợp ngói âm dương. Cách bố trí trên mặt bằng sinh hoạt hãy còn có dáng dấp của nhà Dao Tiên ở Vĩnh Phú và Hoà Bình, đặc biệt là gian đặt bàn thờ tổ tiên (bv.10)

Bv.10: Tổ chức mặt bằng sinh hoạt nhà Dao Tiên ở Na Hang, Tuyên Quang

- Một nhà khác của Dao Đỏ ở huyện Nguyên Bình, Cao Bằng. Nhà này có bộ khung cùng với kiểu vì kèo của nhà người Tày chỉ khác là những trụ ngắn không phải là hình "quả bí", đồ bưng bằng ván mỏng, mái lợp ngói âm dương. Cách bố trí trên mặt bằng sinh hoạt cũng không khác nhà Dao Tiên ở Tuyên Quang (Bv.11)

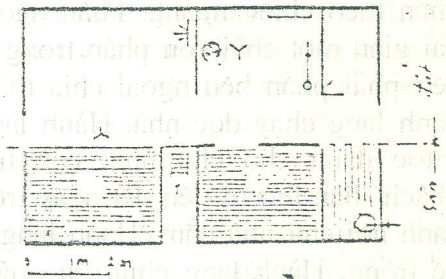

Bv11

b. Loại hình nhà nửa sàn - nửa đất
Nhà nửa đất phổ biến nhất là ở người Dao Quần Chẹt, Dao Thanh Phán...

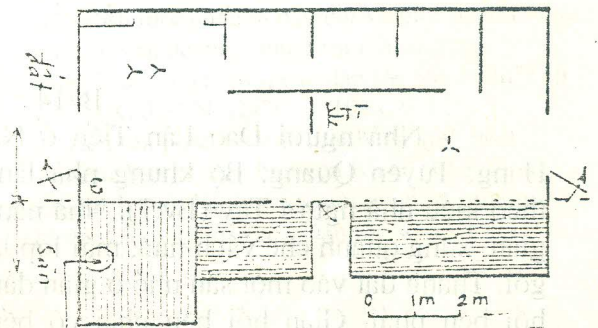
- Nhà của Dao quần Chẹt ở Lập Thạch, Vĩnh Phú. Bộ khung với vì kèo hai cột, gia công sơ sài (Bv.1), vách nửa, mái lợp tranh, nhà chỉ có hai gian, hai cửa ở hai đầu hồi trên phần nền đất, một nửa ở phần sàn, trước cửa có thang để xuống gần sàn. Đầu hồi bên phải có một gian

phụ, bên trong về phía nền đất là chuồng gà, về phần sàn để thùng nước tắm. Tiếp là gian chính thứ nhất, phần nền đất đặt bếp, chạn bát, cối giã gạo. Phần sàn dùng làm nơi ngủ. Gian hồi bên trái, phần nền đất làm nơi ngủ. Gian hồi bên trái, phần nền đất để trống chỉ có bàn thờ tổ tiên và bếp khách, phần sàn là nơi ngủ của con trai và khách (bv.12).

Bv12

- Nhà của người Dao Đỏ ở Bảo Thắng, Lào Cai. Nhà bốn gian, có ba cửa chính ở hai gian đầu hồi và gian thứ ba. Nửa nhà thuộc phần nền đất được chia thành năm ô, về đầu hồi bên phải là chuồng gà rồi đến ba ô dành cho vợ chồng chủ nhà và các con gái. Ô đầu hồi bên trái là nơi đặt bếp, chạn bát trước ô thứ ba trên đoạn vách ngăn với gian tư đặt bàn thờ tổ tiên. Nửa nhà thuộc phần sàn chia làm ba phần. Phần thứ nhất về bên phải dành cho khách, phần thứ hai dành cho con trai, phần thứ ba để thùng nước tắm. (bv.13).

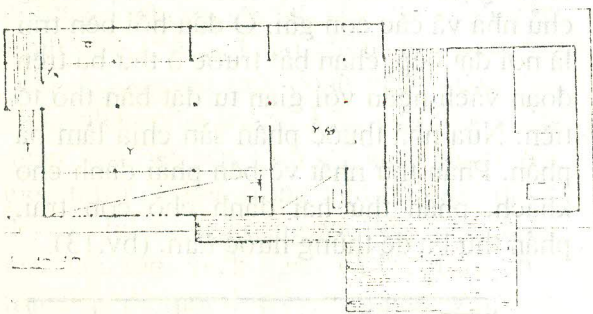

Bv13

c. Loại hình nhà sàn

Nhà sàn phổ biến ở những người Dao đã xuống thấp sống xen với người Tày hoặc gần người Việt và chủ yếu là làm ruộng nước.

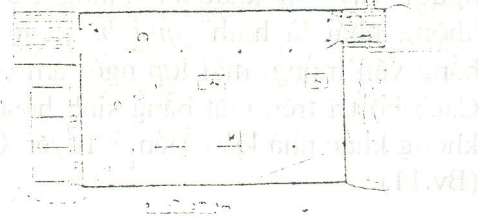
- Nhà người Dao Quân Trắng ở Yên Sơn, Tuyên Quang. Bộ khung của nhà này giống nhà người Việt. Nhà năm gian, mái lợp lá gồi, đỡ bằng ván mỏng, có nhiều cửa sổ. Thang đặt ở đầu hồi bên trái. Mặt bằng sinh hoạt chia thành hai phần theo chiều ngang. Phần ngoài gồm hai gian một chái còn phần trong là chái bên phải phân bên ngoài chia thành ba hành lang chạy dọc nhà. Hành lang phía trước dành cho chủ nhà, con trai và khách. Bàn thờ tổ tiên đặt ngay trên vách cạnh nơi chủ nhà nằm. Hành lang ở giữa để trống. Hành lang phía sau, giáp vách hồi bên trái là nơi đặt cối xay và cối thóc. Phần nhà trong, tức gian hồi bên phải, về phía trước là nơi dành cho vợ chủ nhà và con nhỏ. Ở giữa là bếp, giáp vách hậu đặt bếp. (Bv.14)

Bv14

- Nhà người Dao Làn Tiễn ở Nà Hang, Tuyên Quang. Bộ khung nhà làm theo kiểu nhà người Tày (Bv.7). Nhà năm gian, xung quanh che vách nửa, mái lợp lá gồi. Thang đặt vào một sàn nhỏ ở gian đầu hồi bên phải. Gian hồi bên phải có bếp khách và về phía trước là nơi dành cho

khách. Gian thứ hai để trống. Giữa gian thứ ba đặt bếp, về phía trước là một buồng nhà của chủ gia đình. Bên ngoài vách ngăn của buồng này có bàn thờ tổ tiên. Gian thứ tư, giáp vách hậu đặt bếp nấu cám lợn, ở giữa có một cối gỗ để gĩa thóc, về phía trước lại có một buồng nhỏ dành cho con trai. Gian thứ năm cũng tức là chái bên trái, ở giữa có một cối gỗ. Phía trước là nơi để chum vại và các đồ vật vãn khác (bv.15).

Bv15

Như đã nói, từ sau Cách mạng đến nay, nhà người Dao đã có nhiều thay đổi. Không chỉ thay đổi về kết cấu bộ khung nhà mà thay đổi cả cách bố trí trên mặt bằng sinh hoạt (ảnh 1) - xa dân cái gốc cổ truyền - để gần lại với nhà người Việt. Đó cũng là xu hướng chung của nhiều dân tộc khác không riêng gì người Dao.

Về điểm này chúng tôi khỏi phải chứng minh, chỉ xin dẫn một vài tấm ảnh có lẽ đã đủ. (ảnh 1,2,3,4).

Mấy nhận xét chung

Từ những dữ kiện vừa được trình bày, chúng tôi xin nêu lên mấy nhận xét:

- Tuy sống phân tán và có nhiều nhóm Dao khác nhau, nhưng về nhà ở vẫn có những yếu tố đặc trưng của cả cộng đồng. Những yếu tố đó được thể hiện rõ

nét ở kết cấu của bộ khung nhà mà chủ yếu là các kèo vì kèo và ở tổ chức mặt bằng sinh hoạt của nhà.

Về kết cấu của bộ khung nhà: Vì kèo cơ bản - vì kèo gốc - của nhà người Dao là vì kèo chỉ có hai cột, đầu dưới của cây kèo cắm vào lỗ mộng đầu quá giang (bên trong hoặc bên ngoài ngồng đầu cột). Đặc biệt hơn cả là vì kèo có dây néo chỏm kéo với quá giang. Với hình thức kết cấu này ít thấy ở nhà các dân tộc nước ta.

- Về tổ chức mặt bằng sinh hoạt của nhà: Mặc dù có ba loại hình nhà khác nhau nhưng có một đặc trưng chung, đặc trưng này khá bền vững. Trong quá trình phát triển của nhà ở người Dao khi mà người Dao đã tiếp thu kiểu khung nhà của người Tày, Nùng nó hãy còn được bảo lưu. Chỉ đến khi người Dao tiếp thu kiểu nhà đất của người Việt nó mới mất hẳn. Đó là vị trí của bàn thờ tổ tiên. Bàn thờ được đặt ở gian giữa nhà, trong một góc hẹp tạo bởi hai đoạn vách ngăn ngang và dọc của gian này - gần nơi dành cho chủ nhà.

- Về mặt loại hình nhà: Theo các cụ già người Dao Tiên, Dao Đỏ... ở nhiều nơi khác nhau đều cho rằng: Người Dao ở nhà đất từ rất xa xưa. Và đều được giải thích: có ở nhà đất mới có chỗ nhảy múa trong khi làm lễ cúng Bàn Vương (*lễ chầu dăng*). Chỉ với một lý do như vậy quả là thiếu tính thuyết phục. Song nếu chúng ta xét về mối quan hệ về nguồn gốc và văn hóa giữa người Dao với người H'mông và Pà Thẻn⁽⁴⁾ thì thấy rằng người H'mông và người Pà Thẻn đều là cư dân ở nhà đất. Do vậy cũng có thể cho phép nghĩ rằng: *Nhà đất là loại hình nhà ở xưa nhất của người Dao.*

Loại hình nhà nửa sàn, nửa đất thực chất chỉ là một biến dạng của nhà đất

để thích ứng với điều kiện canh tác nương rẫy do du canh và du cư trên triền đất dốc.

Loại hình nhà sàn là loại hình nhà mới xuất hiện ở người Dao. Loại hình này chỉ phổ biến ở người Dao đã định canh định cư, làm ruộng nước ở vùng thấp. Và đặc biệt là ở những nơi cận cư với người Tày - Nùng.

Cũng về sau này, những người Dao đã định canh định cư ít tiếp thu theo kiểu nhà người Tày mà ngày càng nhiều người làm nhà đất theo kiểu nhà người Việt. Nhưng nhà này không chỉ có sự thay đổi ở kết cấu bộ khung nhà mà còn thay đổi ngay ở cách tổ chức mặt bằng sinh hoạt của nhà.

Tình hình phát triển nhà của người Dao hiện nay: Giờ đây kiểu nhà đất cổ truyền, nhà nửa sàn - nửa đất và nhà sàn của người Dao đang ít dần. Mà xu hướng chung là làm nhà đất theo kiểu nhà người Việt cùng địa phương. Do sự thay đổi này mà những yếu tố đặc trưng của nhà cổ truyền người Dao không còn nữa. Như vậy quá trình phát triển nhà người Dao cũng là quá trình mất dần những yếu tố đặc trưng của nhà cổ truyền.

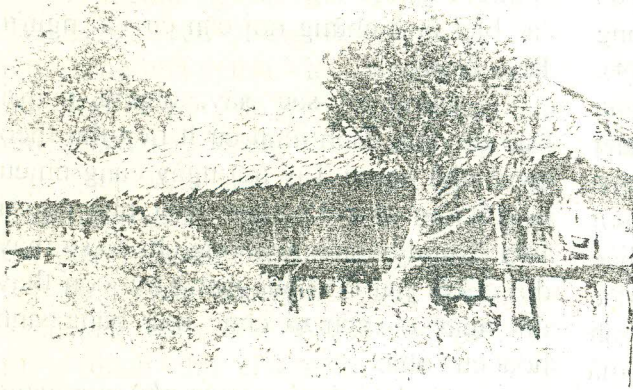
¹ - Bài viết này chúng tôi chỉ nói về nhà ở, không nói đến các loại kiến trúc khác và những vấn đề liên quan đến nhà ở

2 - Mặt bằng sinh hoạt (mbsh) là mặt bằng của nhà mà người ta sinh hoạt chủ yếu trên đó: Nhà đất: mbsh chính là mặt bằng nền nhà; nhà sàn: mbsh là mặt sàn chính. Nhà nửa sàn nửa đất: mbsh một phần là nền đất và một phần là mặt sàn. Về vấn đề này chúng tôi nói rõ trong cuốn "Nhà ở cổ truyền các dân tộc Việt Nam" Tập 1. Hội KHL SVN, Hà Nội - 1994, tr 12.

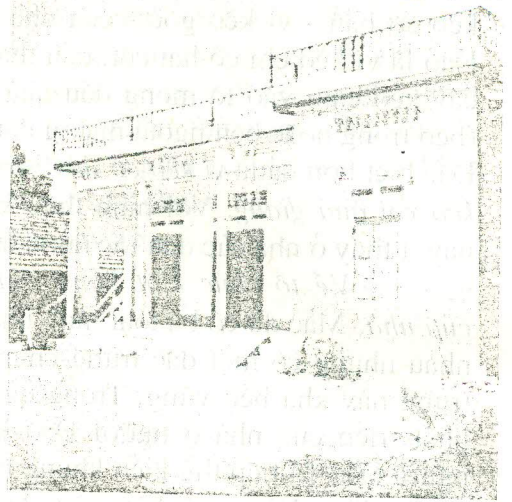
3 - Tiêu chí phân loại: là mặt bằng sinh hoạt.

4 - Xem Việt Bằng - Nguyễn Khắc Tung - Nông Trung - Người Pà thên và mối quan hệ giữa họ với người Mèo, người Dao. Dân tộc số 3 - 1974.

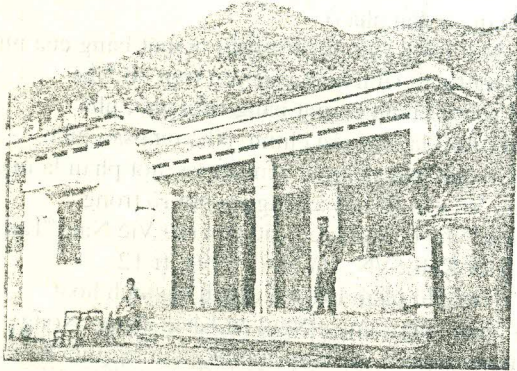
MỘT VÀI HÌNH ẢNH VỀ NHÀ CỦA NGƯỜI DAO

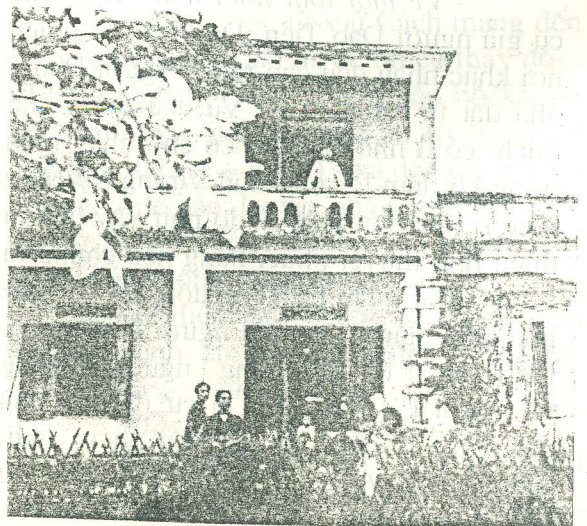
Ảnh1: Nhà Dao Quân Chet ở Vĩnh Phú

Ảnh3: Nhà Dao Thanh Y ở Quảng Ninh

Ảnh2: Nhà Dao Thanh Y ở Hà Bắc

Ảnh4: Nhà Dao Thanh Phán ở Quảng Ninh